

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ПРОТЕСТАНТСЬКИХ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД У ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проблема церковно-державних відносин в СРСР останнім часом привертає особливу увагу науковців. І це зрозуміло, адже в радянському суспільстві домінувала атеїстична ідеологія, і об'єктивне висвітлення питання про становище релігії і церкви було неможливе. Певний прорив у дослідженні державно-церковних відносин стався в умовах незалежної України. Розвал радянської тоталітарної системи* та демократичні перетворення дозволили вітчизняним дослідникам вперше ввести в науковий обіг раніше засекречені документи про грубе втручання держави у справи церкви та активну боротьбу громадськості і віруючих за дотримання гарантованих Конституціями СРСР та Української Радянської Соціалістичної Республіки свободи совісті та віросповідання/ Однак дослідження сучасних українських науковців торкаються лише певних сторін релігійного життя в Україні ХХ ст. Поза увагою залишається ще чимало аспектів даної проблематики.

Особливий інтерес викликають питання становища пізньопротестантського сектантства у радянському суспільстві, доля якого була тісно пов'язана з непростими, часто трагічними сторінками радянської історії. Значний документальний масив заданої проблеми відклався у фондах Державного архіву Вінницької області (ДАВО). Документи ДАВО дозволяють з'ясувати стосунки християнських протестантських церков із радянськими державними структурами, пересвідчитись у тому, що під тиском партійно-державної ідеології нищились християнські традиції та заповіді, насаджувалась нетерпимість до людей з іншим світоглядом та релігійними переконаннями, виховувався фанатизм у боротьбі з населенням, яке мало релігійну свідомість.

У справах Вінницького, Гайсинського, Могилів-Подільського і Тульчинського окружних комітетів КП(б)У зберігаються документи про релігійну ситуацію у 20-х -30-х рр. та діяльність протестантських релігійних організацій. Цікаву групу документів складають звіти, оперативні зведення, доповідні записки, інформації окружних відділів державного політичного управління (ДГПУ). Доповідаючи про "порушення революційної законності, випадки бандитизму і антирадянські виступи" в населених пунктах краю, оперативні працівники ДПУ повідомляли партійні комітети про кількість релігійних громад в області, їх чисельність, діяльність незареєстрованих сектантських груп тощо.

На початку 30-х рр. протестантські общини на Вінниччині нараховували біля 15 тис. віруючих. Документи цього часу свідчать про стурбованість влади з приводу посилення впливу релігійних громад на населення. Працівники ДПУ стежили за кожним випадком спілкування населення з віруючими, доповідали про їх повсякденне життя. Так, у період формування колективних сільськогосподарських організацій у селі Олександрівка Тульчинського району віруючими було створено колективне господарство, яке розглядалось владою не інакше, як форма впливу віруючих на населення. У звіті оперуповноваженого ДПУ Тульчинського округу говорилося, що "це найбільш небезпечна для нас форма впливу на селянські маси..., баптистський колгосп краще

" Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х - 1980-ті рр. - К., 2000; Войналович В. Політико-правові засади національно-релігійної політики в Україні кінця 50-х - першої половини 60-х років // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. - К., 1997; Грушова Т.В. Радянська держава та секта п'ятидесятників в Україні (початок 1920-х - 1991 рр.). - Автореф. дис... канд. іст. наук. - Запоріжжя, 2000; Курносів Ю.О. Інакомислення в Україні (60-ті - перша половина 80-х рр. ХХ ст.). - К., 1994; Пашенко В.О. Держава і православ'я в Україні: 20 -30-ті роки ХХ ст. - К., 1993; Його ж. - Православ'я в новітній історії України. - Полтава, 1997; Рубльова Н.С. Політика радянської влади щодо Римо-каголицької церкви в Україні, 20 -30-ті роки ХХ ст. Автореф. дис... канд. іст. наук. - К., 1999; Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917-1990). - К., 1991 та ін.

функціонує іншого селянського, який там є."¹

У 30-х рр. спецоргани все більше цікавилися настроями населення та віруючих, їх думкою стосовно можливої війни, політичних подій у країні, ставленням сектантів до військового обов'язку.² Для збору такої інформації оперативні працівники часто залучали так званих "повідомителів" із числа місцевих жителів, які за виконання цієї таємної функції отримували плату у розмірі від 600 до 1200 карбованців на рік."

Деякі шляхи фінансування органів ДПУ на боротьбу з релігійними общинами простежуються у доповідній записці начальника окружного відділу*та 24 прикордонного загону ДПУ секретареві Могилів-Подільського окружкому КП(б)У. В ній зазначається: "Відсутність у нас коштів не дає можливості вплинути на роботу окремих релігійних угруповань для збільшення боротьби між собою і ставити керівниками цих течій тих осіб, які нами перевірені, тому звертаємось до Вас з проханням терміново відпустити нам з Ваших коштів на антирелігійну роботу 2000 карбованців".⁴

Органи ДПУ не тільки виявляли та стежили за діяльністю релігійних громад, але й займалися їх дискредитацією і ліквідацією. У 1927 р. начальник Тульчинського окружного відділу ДПУ Суслов у своєму звіті писав, що "основний склад сектантів складають колишні віруючі православної церкви, яких не задовольняли її обряди. Такий перехід в цей час небажаний... сектанти більш фанатичні і важче піддаються розкладу, ніж віруючі церкви. За останнє півріччя ми ліквідували секту іоанітів, виславши одного керівника, а тепер віддаєхмо під суд декілька чоловік, чим значно обезсилили на найближчий час цю секту".⁵

У фондах архіву містяться матеріали про діяльність антирелігійного товариства "Безвірник" (Спілка войовничих безвірників України). У справах, окрім інформацій про релігійну ситуацію в області, склад сектантських общин, містяться інструктивні листи партійних комітетів щодо створення та активізації діяльності місцевих організацій товариства "Безвірник", розкриваються шляхи їх фінансування. Радянська влада та комуністична партія розглядали віруючих як "контрреволюціонерів" і ворогів, з якими слід вести нещадну боротьбу. В одному з інструктивних листів завідувача агітаційно-масовим відділом Вінницького обкому КП(б)У говорилося: "Незважаючи на постанову Секретаріату Обкому КП(б)У від 16/УІІІ-32р. та вказівок Агітмасу в багатьох районах до цього часу не організовано Райоргбюро, причому деякі райони явно по-опортуністичному ставляться до безвірницької роботи (Славута, Літин, Козятин, Тульчин), в зв'язку з цим поживавилася контрреволюційна діяльність сектантів, в багатьох районах є села на 60-80% засмічені сектантством".⁶

Інформації, довідки, постанови обласного та районних партійних комітетів свідчать про розмах антирелігійної роботи серед "безвірницьких" організацій. На 1939 р. на території області діяла 1591 первинна організація товариства "Безвірник". Намагаючись відірвати населення від релігії, члени товариства створювали антирелігійні гуртки, організовували бесіди з віруючими, поширювали атеїстичну літературу, газету "Безвірник". Партійними працівниками, лекторами партійних комітетів читались лекції на тему: "Жінка і релігія", "Релігія на службі фашизму", "Оборона СРСР і релігія", "Походження та класова суть пасхи" тощо.

Значний інтерес викликають справи, в яких відклались документи, що свідчать про розмах антирелігійної пропаганди серед населення Вінниччини. У фонді П-136 обласного архіву привертають увагу протоколи бюро районних комітетів партії, на яких розглядались питання про антирелігійну роботу, плани тематичних антирелігійних вечорів, конференцій, бесід, лекцій, звіти обласної ради спілки войовничих безвірників про проведення заходів напередодні релігійних свят (антиріздвяні, антипасхальні тощо), організацію курсів підготовки лекторів-атеїстів. Найбільш підготовлених лекторів із числа комуністів направляли на навчання до Ленінградського політосвітнього інституту ім. Крупської на антирелігійний відділ. У фонді представлені інформації про проведення "показових" зборів мешканців сіл, на яких "грізно засуджували антирадянську діяльність

сектантів".⁸

У документах післявоєнного періоду простежується тенденція до посилення тиску держави на церкву. Це особливо проявилось у забороні діяльності релігійних общин та масовій конфіскації молитовних приміщень, особливо тих, які були зайняті під час німецько-фашистської окупації. Віруючим часто заборонялось придбання інших приміщень чи будівництво нових. Чимало архівних матеріалів розповідають про посилення в цей час антирелігійної пропаганди.⁹

Документи післявоєнних років свідчать про зміну ставлення до віри та церкви людей, які повернулись з війни чи пережили період німецької Окупації. Ці зміни відчувались і серед певної частини членів комуністичної партії, які ставали все більш пасивними у боротьбі з віруючими, ухилялися від активної атеїстичної пропаганди, а іноді і самі таємно здійснювали релігійні обряди. Такі випадки були виявлені в Літинському, Турбівському, Калинівському, Джуринському, Станіславчицькому, Жмеринському, Барському, Гайсинському, Ситковецькому, Чечельницькому та інших районах. Тільки з липня 1947 по червень 1948 р. було зафіксовано більше 250 випадків участі комуністів у релігійних обрядах. Направляючи інструктивного листа секретарям райкомів КП(б)У, секретар Вінницького обкому партії М.Стахурський повідомляв про випадок, коли секретар первинної партійної організації колгоспу ім. Сталіна Шпиківського району Журба "попав під вплив сектантів і, перебуваючи на посаді секретаря парторганізації, відвідував молитовний будинок євангельських християн". У зв'язку з цим секретар обкому партії закликав секретарів парторганізацій та комуністів вести послідовну й рішучу боротьбу з релігійними пережитками, які заважають "руху суспільства вперед до комунізму". Журбу виключили з рядів комуністичної партії.¹⁰

До окремої групи можна віднести документи, які відклались у фондах архіву протягом 60-х - 80-х рр. Вони свідчать, що партійне керівництво та уряд України, Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, виконуючи постанови ЦК партії та уряду СРСР, проводили роботу по обмеженню діяльності релігійних конфесій і течій та їх впливу на віруючих. Релігійні громади повністю знаходились під контролем державних органів, які регламентували внутрішнє релігійне життя та всупереч духовним запитам віруючих вишукували причини для припинення їх діяльності. З общинами розривалися угоди про оренду приміщень для здійснення богослужіння, встановлювались обмеження щодо кількості членів релігійних громад, накладались непомірні податки. Владні структури, разом з органами КДБ, часто вдавались до дискредитації релігійних груп, окремих віруючих та священнослужителів, відмовляли в реєстрації. Для здійснення контролю за діяльністю церков розроблялись плани для об'єднання віруючих різних релігійних течій. Стає зрозумілим, чому більшість таких документів мали суто службовий характер і видавались з позначками "Таємно", "Цілком таємно", "Для службового користування", "З приміщення державної установи не виносити". Такі документи належало зберігати тільки в спецчастинах і посилатись на них чи знайомити зі змістом священнослужителів чи віруючих категорично заборонялось.¹¹

Свідченням тотального контролю з боку держави за діяльністю релігійних общин є доповідні записки уповноваженого Ради у справах релігійних культів при виконкомі Вінницької обласної Ради депутатів трудящих, які направлялись голові Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР та уповноваженому Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР. У такого роду звітах подавалась інформація про всі випадки відвідування служителями культів та віруючими уповноваженого Ради, повідомлялось про зміст розмови і прийняті рішення. Звіти ретельно вивчали вищі державні установи і надсилали на місця відповіді з аналізом прийнятих рішень.¹²

З метою контролю за релігійними общинами Ради у справах релігійних культів складали списки віруючих. До таких списків потрапляли й ті громадяни, які лише симпатизували чи виявляли бажання стати членами релігійної громади. У списках подавалась детальна інформація про людину: прізвище, ім'я, по батькові, рік народження.

спеціальність та місце роботи, домашня адреса та адреса релігійної громади. Такі списки складались по кожному населеному пункту області.¹³

Значний інтерес викликають справи із заявами, листами-запитами та скаргами віруючих і відповідями на них офіційних державних установ. У переважній більшості випадків це прохання про проведення богослужіння за межами молитовного приміщення, здійснення культового обряду в помешканні хворого віруючого, клопотання про переведення священнослужителя з общини в общину, скарги у зв'язку із закриттям молитовного будинку та зняття з реєстрації релігійної громада, звернення до органів влади з проханням визнати і затвердити обраний общиною актив тощо.¹⁴

У фондах архіву зберігаються численні пояснення щодо застосування місцевими державними органами радянського законодавства про культу, копії протоколів засідань Рад у справах релігійних культів, матеріали нарад з релігійних питань та атеїстичної роботи, зразки документів для реєстрації та здійснення контролю за діяльністю релігійних громад, вказівки з приводу збору інформації для звітів та їх оформлення тощо.¹⁵

Державну політику щодо протестантських церков дають можливість збагнути матеріали наради уповноважених Рад у справах релігій у Москві (1963 р.), які як спеціальні рекомендації надсилались місцевим органам влади. Зокрема доповідь голови Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР А.Пузіна "Посилити роботу для припинення нелегальної діяльності сектантів" наповнена вихваляннями про "здобутки" в закритті релігійних общин, вилученні "незаконно отриманих" молитовних приміщень та забороні будівництва нових, відсторонення від церковної діяльності священнослужителів, ліквідації молодіжних хорів, музичних та драматичних гуртків, скорочення періодичних релігійних видань та літератури, зменшення кількості духовних навчальних закладів. Від уповноважених Рад вимагалось і надалі суворо стежити за дотриманням радянських законів про культу і надалі "виявляти осіб, які проводять під прикриттям релігії ворожу, антирадянську діяльність".¹⁶

Документи фондів свідчать, що представники державних органів ретельно стежили за тим, щоб у релігійних общинах обряди здійснювали тільки зареєстровані органами влади служителі культу. Стороннім особам брати участь у богослужінні категорично заборонялось. За порушення встановлених правил служителів культу позбавляли реєстрації, з громадами розривались "типові угоди" про передачу у тимчасове користування приміщення. За цих умов громади змушені були припиняти свою діяльність, або здійснювати свої релігійні потреби таємно.¹⁷

Можливість зібрати вичерпну інформацію з досліджуваної проблеми дають щоквартальні, піврічні і річні звіти голови Ради у справах релігій по Вінницькій області, які зберігаються у фондах Вінницького обласного комітету партії та облвиконкому.¹⁸

Свідченням грубого адміністрування владних структур у релігійних питаннях є спроба підкорити найбільш впливові протестантські церкви. У другій половині ХХ ст. було намагання приєднати п'ятидесятницькі общини до Союзу євангельських християн-баптистів. Це викликало незадоволення значної частини протестантів та посіяло серед них протиріччя. Протестантська церква розділилась на визнаних, офіційно зареєстрованих та розкольників, які діяли неофіційно, підпільно. Архівний документальний масив є доказом того, що партійно-державні установи контролювали й регулювали церковне життя віруючих, втручались у релігійні справи общин та переслідували "розкольників".¹⁹

Зміст партійних і радянських офіційних документів з релігійних питань суттєво не змінився і в останній період існування Радянської держави. Церква та віруючі продовжували розглядатися комуністами та радянськими чиновниками як пережиток буржуазного минулого, з якими слід вести постійну боротьбу. У 80-х роках ХХ ст. на Вінниччині з новою силою розгорнулась антирелігійна робота. Про її важливість для партії та радянської влади свідчить обговорення питання "Про роботу партійної організації Вінницької області по виконанню постанов ЦК КПРС і ЦК Компартії України з питань посилення боротьби з буржуазною, буржуазно-націоналістичною, сіоністською

пропагандою і релігійним екстремізмом" на засіданні Комісії при ЦК Компартії України з питань зовнішньополітичної пропаганди та ідеологічної боротьби 19 березня 1980 р. В котрий раз визнаючи, що антирелігійна робота не дає бажаного для партії ефекту, Комісія поставила вимогу перед партійними комітетами та комуністами Вінниччини активізувати атеїстичну роботу та посилити контроль за діяльністю релігійних об'єднань.²⁰ Лише документи другої половини 80-х років мають менш категоричний характер у релігійних питаннях і свідчать про певне послаблення політики державного атеїзму.

Таким чином, у Державному архіві Вінницької області відклався значний документальний масив, який зберігає інформацію про релігійне життя населення краю часів Радянської держави та історію взаємовідносин між державою та інізньопротестантським сектантством.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області. - Ф. П. - 33. - Оп. 1. - Спр. 706. - Арк.84; 2. Там само. - Ф.П. - 31. - Оп. 1. - Спр. 250. - Арк. 39, 45; 3. Там само. - Спр. 379. - Арк. 28; 4. Там само. - Арк. 132; 5. Там само. - Ф.П.-33.-Оп. 1. - Спр. 560.-Арк. 11; 6. Там само. - Ф.П. - 136.-Оп. 6.-Спр. 119.- Арк. I; 7. Там само. - Спр. 926. - Арк. 6; 8. Там само. - Спр. 620; - Оп. - 49. - Спр. - 197. - Арк. 25; 9. Там само. - Оп. 44. - Спр. 194.-Арк. 122 -123; 10. Там само. - Оп. 13.-Спр. 176.-Арк. 36-38,40; 11. Там само. - Ф.Р. - 2700. Оп. 19. - Спр. 33. - Арк. 24; - Спр. 37. - Арк. 3; 12. Там само. - Ф.Р. - 2700. - Оп. 19. - Спр. 47, 50; 13. Там само. - Оп. - 6. - Спр. 1469. - Арк. 127-137; 14. Там само. - Спр. 1312; - Спр. 1906; 15. Там само. - Спр. 1748; 16. Там само. - Оп. 19. - Спр. 68. - Арк. 69, 82; 17. Там само. - Ф.П. - 136. - Оп. 44. - Спр. 194. - Арк. 137 -138; 18. Там само. - Оп. 57. - Спр. 56; - Оп. 46. - Спр. 199; - Оп. 44. - Спр. 194; - Оп. 40. - Спр. 272; - Оп. 17.-Спр. 257;-Оп. 13.-Спр. 175; - Ф.Р. 2700. - Оп. 19.-Спр. 32; 19. Ф.П. 136 - Оп. 57. - Спр. 56.- Арк. 22 - 32; 20. Оп. 73. - Спр. 194. - Арк. 2-8.

П.Л.Кравченко, І.П.Мельничук

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ГОЛОД 1924-1926 РР. НА ПОДІЛЛІ

Голод в усі часи сприймався, як величезна трагедія, що завжди мала вкрай негативні наслідки для того чи іншого народу. Сам факт цього явища завжди привертав увагу дослідників, які передусім намагаються з'ясувати причини голоду, його розвиток у часі, становище голодуючого населення, реакцію держави на голод, кількість жертв тощо. В українській історичній науці тема голоду активно досліджується останні 10-12 років, коли стали доступними документи, які були раніше секретними. Увага до проблеми пояснюється просто: в Україні, яку називали житницею Європи, в XX столітті від голоду померли мільйони людей. Чому це сталося? Чи можна було запобігти трагедії? Ці та інші питання продовжують хвилювати спеціалістів і широку громадськість нашої держави.

Про голод 1921 р., 1932-1933 рр., 1946-1947 рр. в Україні є чимало публікацій на сторінках газет, статей, монографій, спогадів, збірників документів. Однак "білою плямою" в нашій історії на сьогоднішній день все ще залишається голод 1924-1926 рр. на Поділлі, який практично охопив усі південні райони краю. Відзначимо, що на початку 90-х рр. відомий дослідник голодомору проф. Шульга І.Г., використовуючи документи обласного архіву, частково торкнувся даної проблеми.¹ Проте тоді йому були ще недоступні засекречені матеріали колишнього партійного архіву, які не видаватися історикам. На даний час вони доступні для опрацювання, і, як виявилось, містять змістовні відомості про голод 1924-1926 рр. Саме ця обставина спонукала нас продовжити цю датеку ще не вичерпану тему і також розширити її хронологічні рамки.

Принагідно нагадаємо, що в результаті адміністративної реформи 1923 р. на території сучасної Вінницької області було утворено 4 округи: Вінницький, Гайсинський, Могилів-Подільський і Тульчинський, до складу яких входило 60 районів.

Опрацьовуючи розсекречені партійні документи 1924-1926 рр. (фонди Вінницького, Гайсинського, Могилів-Подільського і Тульчинського окружних комітетів